

Ярослава Верменич (м. Київ)

Історична регіоналістика VS краєзнавство: маркери дослідження мереж соціальної взаємодії в часі та просторі

У статті розглядається актуальність та необхідність формування дисципліноформуючого статусу краєзнавства, вироблення власного наукового інструментарію, підвищення теоретико-методологічного забезпечення краєзнавчих студій. Розглянуто когнітивний потенціал історичного краєзнавства та його дисциплінарні межі, співвідношення краєзнавства з історичною регіоналістикою.

Ключові слова: історичне краєзнавство, історична регіоналістика, методологія історичних досліджень, локальна історія.

Yaroslava Vermenych

Historical regional studies VS area studies: markers investigating the network of social interaction in time and space

The article considers the urgency and necessity of formation of the discipline-forming status of area studies, the development of its own scientific instruments, and the improvement of theoretical and methodological support for local studies. The cognitive potential of historical area studies and its disciplinary boundaries, the relation of area studies with historical regional studies is considered.

The main attention is drawn to the discussion about the definition of the subject and object of area studies, its peculiar features and functions. It emphasizes the properties of area studies, which give him the advantages over other forms of historical research (own methods of organization of scientific research and publication of scientific results, corresponding institutional forms and means of dissemination of scientific knowledge). It is noted that today national historical area studies has already taken shape in a specific social institution, a system of professional and amateur activities, which has a certain impact on public consciousness. The concrete ways of increasing theoretical and methodological foundations of historical area studies, its scientific and informational potential are offered.

Key words: historical area studies, historical regional studies, methodology of historical research, local history.

Ярослава Верменич

Историческая регионалистика VS краеведение: маркеры исследования сетей социального взаимодействия во времени и пространстве

В статье рассматривается актуальность и необходимость формирования дисциплиноформирующего статуса краеведения, выработки собственного научного инструментария, повышения теоретико-методологического обеспечения краеведческих студий. Рассмотрен когнитивный потенциал исторического краеведения и его дисциплинарные пределы, соотношение краеведения с исторической регионалистикой.

Ключевые слова: историческое краеведение, историческая регионалистика, методология исторических исследований, локальная история.

Історична наука надто довго була у складних відносинах із простором, територією, місцем, вважаючи ці основоположні категорії прерогативою географії. Керуючись пріоритетом часової парадигми, переважна більшість істориків аж до кінця ХХ століття представляла історичний процес у вигляді лінійного поступального руху, де кожна наступна фаза піднімала людське буття на вищий ступінь розвитку. Позитивістські настанови, поєднані з домінуванням національних наративів, цілком влаштовували правлячі режими, бо були популістськими у своїй основі. Масами було легко маніпулювати, обіцяючи їм, що «завтра буде краще, ніж учора» і ставлячи такий прогрес собі в заслугу.

Лише небагатьом у середовищі істориків було дано зрозуміти, що історія, яка претендує на науковість, має бути територіальною. Відповідаючи на питання «Що таке історія України?», О. Прицак не втомлювався повторювати: це «не історія української етнічної маси», а своєрідний територіалізований лінійний час, і саме територія має займати спеціальне місце в структурі науки історії¹. Видатного тюрколога радо вітали, але дослухатися до його порад не поспішали. Гіпнотичні міфи «національного відродження» тримали у полоні вітчизняний історичний загал ще довго. І тільки тепер, після «просторового повороту» у світовому історієписанні, парадигма простору у зв'язці «час – простір» істотно захитала фундамент темпоральної історичності. Коли людство переконалося, що простори можуть бути агресивними, навіть філософи почали замислюватися над тим, а чи не варто подивитися на історію як на формування, перетворення, «приборкання» просторів, а заодно й «поміняти місцями» простір і час².

Процес диференціації й інтеграції наук і наукових напрямів відбувався впродовж усієї історії наукового знання, але особливо інтенсивно він ішов протягом ХХ століття. Як правило, нові наукові напрями виникали не просто як спеціалізовані сфери уже усталених дисциплін, а як результат міждисциплінарної інтеграції і «взаємонакладення» методів і підходів споріднених галузей науки. Наука про регіони – регіоналістика – з'явилася на стику географії, теорії управління, економіки, соціології, культурології, істо-

рії, політології і ряду інших, досить віддалених одна від одної дисциплін. Її відгалуження – історична регіоналістика – це далеко не тільки історія регіонального розвитку. Це також ретроспективний погляд на всю сферу існування людини і суспільства у певному просторі, взаємодії людини з природою і історичної рефлексії щодо просторових вимірів буття.

Нині поняттям «регіоналістика» об'єднується цілий комплекс природничих і соціогуманітарних дисциплін, орієнтованих на всебічне дослідження регіональної специфічності у різних частинах земної кулі. Її історична складова – це не просто «обрамлення» історичними сюжетами складних і неоднозначних процесів, що відбуваються у майже безмежному просторі взаємовідносин по лінії глобальне/національне/регіональне/локальне. Це ще й методологічний ключ, який пропонує механізми сполучення макро-, мезо- й мікропідходів у соціальному пізнанні на будь-якому часовому відрізку існування людства. Це ще й «рамка-вікно» для спостереження за рухом ідей і формуванням ідентичностей, для пошуку історичних паралелей і опор для колективної пам'яті.

Анексія Криму і збройний конфлікт на сході України збагатили палітру понять-дескрипторів, які використовуються в регіональній аналітиці і в усій системі сучасної соціогуманітаристики. За алгоритмом новизни на перший план несподівано вийшло поняття гібридності, яке стало універсальним на означення не лише «не конвенційної» війни між РФ та Україною, але й стану влади, громадянського суспільства тощо. Найчастіше воно застосовується у двох контекстах – кризи «націй-держав» і «кордонному». При цьому своєрідний «фетишизм кордонів», що донедавна пов'язувався переважно з позитивними конотаціями, сьогодні виразно зафарбований у негативні тони ерозії з явищами «де-суверенізації».

Зазначені особливості ландшафтно-кліматичного зонування, за Є.Синицею, відіграли чи не найбільшу роль в історичних процесах на території України. Різноманіття приваблювало населення із різними системами господарювання. З одного боку, це спричиняло достатньо регулярні міграції ззовні, і відповідно провокувало

¹ Прицак О. Що таке історія України? // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 4. – С. 31-38.

² Див., напр.: Молчанов В.И. История и пространство. Деструкция темпоральной историчности // Вопросы философии. – 2013. – № 7. – С. 24-36.

конфліктні ситуації між аборигенами та прибульцями. З іншого – у певних ситуаціях народи з різними системами господарювання співіснували поруч один з одним у межах доволі компактної території. Таке сусідство часто-густо було зовсім не симбіозом, а приводом для постійної напруги та збройного протистояння³.

У баченні О. Удода, сучасна українська історіографія базується на розумінні Української держави як територіально-політичного організму. При формальній унітарності Україна має у своєму складі історичні регіони, які відрізняються один від одного як за юридичним статусом, так і за економічними, мовно-культурними, політичними і ментальними показниками. Особливо рельєфно вони стали проявлятися в умовах суспільно-політичної кризи в Україні кінця 2013–2015 рр. Поділ України на два макрорегіони зумовлений не тільки етнічним складом, а й особливостями економічного розвитку. Подолання методологічних проблем вбачається у розвитку проблемної історіографії регіону як синтезу проблемних, хронологічних та локальних підходів. В історіографії розроблено власний понятійний апарат (лексикон), що дає змогу співвідносити соціальну і природну реальність та створити контекст історичного простору: історичне місце, географічний фактор, місце проживання, соціальна топографія, хроно-топ, місце пам'яті, ментальна карта та ін.⁴

Подібні думки («А що ж таке Україна») з'явилися у історика Східної Європи Карла Шльогеля – автора книги «Український виклик. Відкриття європейської країни» (К., 2017). Автор зізнається, що донедавна не особливо звертав увагу на нашу країну; тривалий час ми лишалися для нього периферією в тіні Радянського Союзу. Події виявили потребу нового погляду на нашу державу як на щось окрім задвірків імперії, і це стало справжнім «українським викликом» для багатьох німців. «Ця книжка не закликає до революцій, вона радше сприяє тихим роздумам про себе, про світ і наше місце в ньому... Беззаперечно, відкриває очі: німцям –

на країну, якої вони іноді не хотіли помічати; нам – на те, чим є фундамент, на якому сьогодні будується Україна; усім європейцям – на подібну до європейської українську культурну матрицю, а також – на важливість та неймовірну близькість війни, яка точиться у двох годинах польоту від Берліна і має значний вплив на усю Європу»⁵.

За таких умов, констатують В. Смолій та Л. Якубова, необхідно шукати нові підходи і нову мову, спроможну адекватно відобразити суть ментального протистояння «двох Україн», пам'ятаючи, що основу їхньої різності становить не відмінність національно-мовних матриць, а застарілі занедбані соціально-економічні проблеми стагнаційних регіонів. «Донбаський розлам» може бути своєчасним і вкрай корисним уроком для «роботи над помилками», які, слід сподіватися, ще не пізно виправити. Найбільш перспективним науково і суспільно плідним видається підхід до Донбасу як до української національної спадщини. Попри сьогоденну зовнішню бідність і непривабливість її загально-теоретичний та пізнавальний потенціал є колосальним, зокрема, і в тому, що стосується теорій націй і націоналізмів, імперських практик маргіналізації та об'єктивних незворотних процесів націєтворення⁶. Насамперед це стосується складного й неоднозначного процесу формування суспільних настроїв у регіоні, який випив чашу випробувань і біди до дна.

Історична регіоналістика сформувалася на основі критичного засвоєння спадщини краєзнавства, насамперед зібраного в процесі краєзнавчих пошуків фактичного матеріалу, а також оволодіння методикою анкетування й інтерв'ювання. Проте чітка грань між краєзнавством і регіоналістикою виявилася вже на першому етапі формування її теоретико-методологічного фундаменту. Напрацювання краєзнавців у цій сфері виявилися доволі скромними.

Краєзнавство – різновид «антикварної» історії, яка, за Ф. Ніцше, «належить тому, хто охороняє й шанує минуле, хто з вірністю й любов'ю звертає свій погляд туди, звідки він з'явився, де

³ Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. – Харків, 2016. – С. 9.

⁴ Удод О. Регіональна конфігурація української історіографії: пошуки наукової моделі розуміння вітчизняної історії // Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2-х тт. – Т. 2. – К., 2016. – С. 24-27.

⁵ Шестопалова А. Відверто про нас: книга, яка відкриває очі // День. – 2017. – 21-22 квітня.

⁶ Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проєкті // Регіональна історія України. – Вип. 10. – К., 2016. – С. 9-34.

він став тим, ким є». Філософ надзвичайно точно охарактеризував і позитивні якості, і вади такого емоційно зафарбованого історичного знання. З одного боку, воно створює «історично-антикварний інстинкт благоговіння», особливо важливий у суворих умовах існування окремих людей чи народностей. Така історія слугує життю тим, що прив'язує людину до батьківщини і рідних звичаїв, робить її більш осілою, утримує від прагнення шукати щастя на чужині. З другого боку, за такого підходу існує небезпека того, що «усе дрібне, обмежене, підгниле й застаріле набуває своєї особливої, незалежної цінності і права на недоторканість внаслідок того, що консервативна й благочестива душа антикварної людини немовби вселяється у ці речі і влаштовується в них, як у затишному гнізді»⁷.

Не випадково генеза і розквіт підтримуваного державами краєзнавства припадали на рубіж XIX і XX ст. – саме в цей час вони гостро потребували посилення легітимізаційних інструментів і відволікання суспільної уваги від наростання дестабілізаційних тенденцій. Краєзнавство як суспільний інститут з'явилося вчасно – тоді, коли проблема охорони культурних надбань була поставлена в контекст протидії як революційному радикалізму, так і емігрантським настроям. Оскільки Росія виявилася у цей час в епіцентрі суспільних збурень, вона поряд з Німеччиною та Австро-Угорщиною стала саме тим дослідницьким полем, на якому «антикварна історія» проходила випробування на життєздатність.

Не такою простою, як це уявляється на перший погляд, є і відповідь на питання: чим є сучасне історичне краєзнавство? В Україні статус науки йому присвоєний на урядовому рівні, але дискусії щодо його предметного поля тривають. Найчастіше краєзнавство відносять до спеціальних історичних дисциплін, хоча були й спроби закріпити за ним статус фундаментальної науки. Очевидно, що далеко не кожна праця, написана в ключі локальної чи регіональної історії, є краєзнавчою. Але де у такому разі межа? І як співвідноситься краєзнавство з локальною історією?

Варто, очевидно, погодитися з А.Мальгінін: «Історичне краєзнавство тим і відрізняється від локальної історії, що взагалі не пере-

ймається встановленням співвідношення з історією загальнонаціональною і розробляє місцеву історію лише як фрагмент наперед даної національної, отже, варто говорити не стільки про дефіцит локальних історичних досліджень як таких, скільки про відсутність ясного розуміння справжнього місця «локальних історій» у загальнонаціональній історії». Але якщо це так, то тим більш необхідно з'ясувати місце й роль краєзнавчих студій у розробці як загальнонаціональної, так і місцевої історії⁸.

Від інших форм і методів історичного пізнання краєзнавство відрізняє «прив'язка» до території і специфічний інтерес до географічних умов, соціальних відносин, місцевих традицій, біографістики. Об'єктом у історичному краєзнавстві є історія реального чи умовного «краю» – як правило, регіональної одиниці середнього рівня, але також і окремих населених пунктів, вулиць, фабрик і заводів, пам'яток містобудування, історії та культури. Предметом – визначення місця і ролі локальних подій і окремих постатей у перебігу історичного процесу у конкретній місцевості. Вивчення у певному просторовому і часовому вимірі взаємодії людини і природи, історії поселень, історії населення, історії виробничої діяльності, історії культури й духовності дає змогу дійти до таких глибин, які є практично недосяжними в інших сферах історичного пізнання. Специфіка краєзнавства полягає у тому, що воно зближує системи природничого і соціогуманітарного знання, дає змогу конкретизувати і персоніфікувати історико-культурний процес, руйнує бар'єри між професійною наукою і аматорами-ентузіастами. Внаслідок своєї масовості краєзнавство водночас є і засобом накопичення інформації, і каналом її розповсюдження. Воно підтримує суспільний інтерес до історії не лише в місцевому соціокультурному середовищі, але й на всіх рівнях освіти, засобами музейництва, туризму тощо. Для сотень і тисяч закоханих у свою справу людей краєзнавство не професія, а покликання, стан душі, і не випадково російський теоретик краєзнавства С. Шмідт був схильний ставити знак рівності між краєзнавством і краєлюбством. За ступенем і якістю поширеності у суспільстві краєзнавчих знань можна судити про рівень

⁷ Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни // Ницше Ф. Сочинения в 2-х тт. – Т. 1. – М., 1996. – С. 174-175.

⁸ Мальгин А. Украина: Соборность и регионализм. – Симферополь, 2005. – С. 39.

культури краю, мікроклімат його суспільного життя⁹. Зрештою цей ступінь дає уявлення і про менталітет певного регіону, і про регіональну ідентичність.

У вузькому розумінні історичне краєзнавство – це підсистема історичної локалістики, орієнтована переважно на освоєння масиву місцевих джерел. У широкому сенсі це також підтримуваний державою соціальний інститут із власною інфраструктурою й інформаційною системою, педагогічно-просвітницький рух, підпорядкований завданню пошуку і вдосконалення механізмів передачі історичної пам'яті, підтримання в суспільстві атмосфери поваги до культурної спадщини. Серед функцій краєзнавства не останнє місце займає функція соціально-історичного інформування шляхом збільшення обсягу актуалізованого історичного знання, яке циркулює в суспільстві. А отже, воно є потужним інструментом патріотичного виховання. Навчальне краєзнавство умовно поділяється на вузівське та шкільне; в його структуру можна включати і туризм – у тій, зрозуміло, мірі, в якій він виконує освітні й виховні функції.

Історичне краєзнавство є, таким чином, доволі специфічною, синтетичною галуззю соціогуманітаристики. Галуззю, що спирається водночас і на природознавчий, і на історичний, і на мистецтвознавчий фундамент, що має власні, притаманні лише їй засоби впливу на суспільну свідомість. Галуззю, яка водночас є рухом – із своїми організаційними і науковими структурами, своїми методами впливу на суспільну свідомість.

Водночас історичне краєзнавство є підсистемою загального краєзнавства, в якому є також географічна, соціальна, літературно-мистецька, етнографічна, бібліотечна та інші складові. Географи (М. Костриця) розглядають краєзнавство як нижчий таксономічний елемент краєзнавства, який разом з останнім дає змогу відтворити цілісний образ країни з наголосом на окремих компонентах його інтегрального потенціалу – природно-ландшафтному, природно-ресурсному, трудовому, науково-технічному, виробничому, інтелектуальному тощо. Національне краєзнавство

визначається при цьому як «цілісна, нерозривна і відкрита система, яка функціонує в світі тривимірних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство)»¹⁰. Навряд чи таке визначення є бездоганим, оскільки простір є об'єктом історичного краєзнавства не меншою мірою, ніж географічного, а дослідження соціумів домінує у всій системі краєзнавства. Утім, у підходах географів приваблює наголос на багатофункціональності краєзнавства і розгляд суспільно-територіальних комплексів у контексті різновидів геосистем.

Порівнюючи краєзнавство з іншими галузями наукового знання, академік Д. Лихачов звертає увагу на його оціночну складову і, відповідно, на більший емоційний вплив. Географія може обходитися без оцінок, за своїм характером вона суворі і безсторонні. Краєзнавство вимагає небайдужого ставлення до себе, і тому його «моральна віддача» незрівнянно вища. Краєзнавство навчає людей не тільки любити місця свого проживання, але й поважати знання про «свої» (і не тільки «свої») місцевості. Краєзнавство здатне стати наймасовішим різновидом науки. Водночас воно вносить у оточення людини високий градус духовності, без якого індивід не може усвідомлено існувати. Краєзнавство береже екологію культури, без якої неможливе культурне, духовне життя. Пам'ятки культури не повинні просто зберігатися – поза людським знанням про них вони руйнуються. Завдяки краєзнавству культура стає дійовою, «працюючою»¹¹.

Поява поняття «історичне краєзнавство» і введення його у структуру навчальних дисциплін відноситься до середини 1950-х рр. Виділення із системи краєзнавчих знань окремих галузей – історичного, географічного, археологічного, етнографічного, культурно-мистецького, туристичного – можна розглядати як ознаку притаманного цьому часу прагнення до диференціації наукових напрямів. У цей час усталилося визначення краєзнавства як комплексу наукових дисциплін, різних за змістом і частковими методами дослідження, але таких, що у своїй сукуп-

⁹ Шмидт О. Краеведение и региональная история в современной России // Методология региональных исторических исследований. Российский и зарубежный опыт. Материалы международного семинара. – СПб., 2000. – С. 14; його ж: Краеведение и документальные памятники. – Тверь, 1992.

¹⁰ Костриця М. Наукові засади національного географічного краєзнавства // Краєзнавство. – 2009. – № 1-2. – С. 40.

¹¹ Лихачев Д.С. Русская культура. – М., 2000. – С. 159-173.

ності ведуть до наукового і всебічного пізнання краю в інтересах соціалістичного будівництва. Отже, питання діалектики «науки чи методу» було зняте, натомість підкреслювалася прикладна роль краєзнавчого знання. До числа багатьох звужених трактувань мети і завдань краєзнавства варто віднести й ті, які обмежували його статус сферою «всебічного вивчення (учнями або студентами на заняттях і в позаурочний час) якоїсь певної території, що провадиться на науковій основі». Краєзнавця цікавить археологія і етнографія, історія міст і сіл та їхнє архітектурне обличчя, історична екологія й історична демографія, стан тієї чи іншої пам'ятки і долі відомих і невідомих діячів науки і культури. Опубліковані матеріали конференцій з історичного краєзнавства нагадують енциклопедичні видання – з тією, щоправда, різницею, що величезний матеріал далеко не завжди піддається раціональному упорядкуванню й систематизації.

Особливістю історичного краєзнавства є його здатність жити відчуття коренів, впливати на емоції. З усіх підсистем історичної науки воно стоїть найближче до людини та її оточення. У баченні Г. Турченко особливості краєзнавства визначаються у такий спосіб: воно схильне до мікросюжетів, детального опису окремих населених пунктів, невеликих регіонів, ґрунтується на масовому аматорстві, надихається любов'ю до «малої батьківщини», орієнтується на виховну діяльність¹². У цьому розумінні історичне краєзнавство – і інструмент пізнання, і школа виховання.

Антропоцентризм, увага до людини та її оточення зближує краєзнавство з такими популярними на Заході напрямками історичної науки, як історія повсякденності, соціальна історія. Як і названі напрями, краєзнавство відкриває величезні можливості для виявлення ідеї закономірності у діях суб'єктів історичного процесу. Відмінність полягає в тому, що соціальна історія віддає перевагу дослідженню певних людських спільнот (груп, етносів), а краєзнавство ґрунтується на просторових обмежувачах. Втім, в обох підходах проглядається ідея певної автономності людини від держави і одночасної включеності її в «громаду» як оптимальне для неї суспільне середовище.

Варто звернути увагу на ті особливості історичного краєзнавства, які створюють йому переваги перед іншими формами історичних досліджень. На наш погляд, вони полягають:

♦ у специфічних просторових формах організації конкретного матеріалу і чіткій локалізації об'єкта дослідження;

♦ у максимальному наближенні до суб'єкта історичного процесу – людини – в її природному та соціокультурному оточенні і можливості відтворювати події «по гарячих слідах»;

♦ у майже необмежених евристичних можливостях (пошук нових джерел у місцевих архівах, місцевій пресі, розширення їх кола за рахунок усних оповідей, опитувань, анкетування, використання особистих спостережень тощо);

♦ у використанні здобутків і дослідницьких методів суміжних галузей знання – історичної географії, етнографії, топографії, демографії, соціолінгвістики тощо;

♦ у практично необмежених можливостях заглиблення у конкретні пласти історії – з деталізацією, яка іншим галузям історичного знання не завжди доступна;

♦ у залученні до пошуку нових джерел та дослідження пам'яток широкого кола ентузіастів – студентів, учнів – і оптимізації в такий спосіб підготовки нової зміни;

♦ у вихованні патріотизму на конкретних справах.

Сучасне історичне краєзнавство входить, з одного боку, в систему загального краєзнавства, а з другого – в систему історичної науки. Логічна схема пізнання тут є такою: накопичення фактів, що стосуються об'єкта дослідження, виявлення їхньої специфіки, зумовленої регіональними особливостями, визначення місця і ролі локальних подій у загальному перебігу історичного процесу, простеження певних закономірностей діалектики загального і особливого. Будучи елементом екології культури, краєзнавство створює своєрідний сплав наукового знання і соціокультурного середовища.

Як окрема підсистема історичного знання, історичне краєзнавство має свої, специфічні методи організації наукового пошуку, свої методи оприлюднення наукових результатів, відповідні інституційні форми і засоби поширення наукових знань. Не зупиняючись на аналізі цих форм, зауважимо, що сьогодні вітчизняне історичне краєзнавство вже оформилося у специфічний соціальний інститут, систему професійної і аматорської діяльності, яка справляє певний вплив на суспільну свідомість. Але якщо оцінювати

¹² Турченко Г. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.). – Запоріжжя, 2008. – С. 15.

здобутки краєзнавства з погляду того резонансу, який вони мають у суспільстві, то тут його позиції мають значно міцніший і стабільніший вигляд. Серед його функцій не останнє місце займає функція соціально-історичного інформування шляхом збільшення обсягу актуалізованого історичного знання, яке циркулює в суспільстві. Краєзнавці становлять основний кістяк таких важливих з пізнавального і наукового погляду проєктів, як «Міста і села України», Звід пам'яток історії і культури України, Книги пам'яті, «Реабілітовані історією» і багатьох інших.

На фоні того визнання, яке здобуло краєзнавство в суспільстві, непроясненість його дисциплінарного статусу гальмує процеси диференціації наукового простору. Державна програма розвитку краєзнавства на 2001–2010 рр. закріпила його статус як науки, однак відсутність загальнотеоретичних розробок у цій сфері і недостатність інформаційного забезпечення досліджень робить цей статус доволі умовним. В. Бездрабко справедливо звертає увагу на те, що про остаточне інституційне оформлення краєзнавства як науки говорити важко не лише тому, що нечітко визначене його об'єктно-предметне поле, а й тому, що не налагоджена як слід систематична підготовка кадрів спеціалістів-краєзнавців, відсутня відлагоджена система комунікативних зв'язків, продовжуються пошуки термінологічних окреслень самоототожнення¹³.

Голова Національної спілки краєзнавців України О. Реєнт неодноразово наголошував на тому, що «загальні тенденції сучасної науки до синтезу і посилення інтеграційних процесів, взаємовпливу і взаємопроникнення різних галузей знань ставлять нові вимоги перед краєзнавством» і закликав до оволодіння краєзнавчим загалом сучасним методологічним інструментарієм вітчизняної та зарубіжної соціогуманітаристики щоб «не опинитися на узбіччі наукового процесу»¹⁴. Рівень культури в суспільстві великою мірою залежить від того, наскільки задіяним є потенціал збереження і освоєння новими поколіннями історичної пам'яті. І саме культуроформуєчий

потенціал сучасного краєзнавства є сьогодні надзвичайно затребуваним та корисним.

На рубежі XX і XXI століть відбувається оновлення парадигми історичного краєзнавства. Із зміною історіографічних пріоритетів – зверненням до антропологічно орієнтованої соціальної історії, мікроісторії, інтелектуальної історії, історії повсякденності, із застосуванням міждисциплінарних дослідницьких методів пов'язують нові можливості виходу за межі «антикварних» і «єрудитських» підходів. Але проблеми співвідношення історичних макро- і мікрорівнів, краєзнавства й нової локальної історії, локалістики й регіоналістики поки що є гостро дискусійними.

Багатьом, імовірно, подібні закиди на адресу краєзнавства здаються не зовсім справедливими. Адже в силу своєї масовості і локалізації об'єктів дослідження краєзнавство об'єктивно приречене на певне теоретико-методологічне відставання від найбільш просунутих галузей історичного знання. За В. Крулем, для нього не є пріоритетним ні ідіографічний (зібрати все воедино), ні номотетичний (виявити загальні закономірності) підходи, хоч обидва ці підходи активно застосовуються¹⁵. Не варто вимагати від краєзнавства більше, ніж воно може дати, хоч зрозуміло, що оволодіння найсучаснішими науковими методами, висока наукова культура є для краєзнавства такою ж вимогою часу, як і для інших соціогуманітарних дисциплін.

І все ж є потреба говорити про створення власного теоретико-методологічного фундаменту історичного краєзнавства, бо без цього робота в руслі пошуку нових «фактів» невдовзі може знецінитися. Оскільки краєзнавство має подвійний статус, охоплюючи одночасно сферу науки та сферу громадської діяльності, наголошує О. Реєнт, «важливо, щоб цей подвійний статус не знижував, а примножував його потенціал. Масовість не повинна йти на шкоду науковості. Нагромадження масиву корисних відомостей повинне, зрештою, сприяти переходу з екстенсивного стану в інтенсивний, спричинити помітний якісний стрибок»¹⁶.

¹³ Бездрабко В. Історіографія краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 9. – К., 2003. – С. 32.

¹⁴ Реєнт О. Науково-методологічні засади сучасного краєзнавства // Краєзнавство. – 2017. – № 1-2. – С. 22.

¹⁵ Круль В.П. Краєзнавство: історична географія. – Чернівці, 1999. – С. 14.

¹⁶ Реєнт О.П. Соціогуманітарний вимір сучасного краєзнавства // Реєнт О.П. Перечитуючи написане. – К., 2005. – С. 189.

Конкретні шляхи здійснення такого стрибка пропонує В. Кремень. Прогностичні напрями розвитку краєзнавчої теорії і практики він бачить у таких площинах:

1. Інтеграційній, яка полягає у збагаченні зв'язків краєзнавства з іншими науками, особливо з географією, економікою, культурологією, соціологією, розробці інноваційних гіпотез, ідей, оновленні основних категорій, розширенні предметного поля.

2. Теоретико-методологічній, яка передбачає удосконалення наукового апарату краєзнавства. Йдеться, зокрема, про збагачення провідних методологічних підходів – антропологічного, аксіологічного, системного, діяльнісно-особистісного, культурологічного, етнопедагогічного, історичного та інших. А також про удосконалення структури краєзнавчих знань: емпіричних та теоретичних.

3. Координаційно-педагогічній, яка має забезпечити впровадження компетентнісного підходу до краєзнавчої освіти. Однаково важливим при цьому уявляється як інтегрування вітчизняної освіти у міжнародний освітній простір, так і збереження її національного характеру. Оновлення усталеного й традиціоналізація інновацій – таким має бути магістральний напрям трансформації й модернізації краєзнавчої освіти¹⁷.

Часи, коли історія уявлялася описовою наукою, зосередженою на узагальненні спільного досвіду людей, затиснутих у більшому чи меншому просторі існування, давно минули. Сьогодні історію здебільшого розуміють як пошук смислів, і від неї вже не чекають одкровенень у вигляді абсолютної «правди» чи придатних на всі випадки життя «уроків». Потьмяніли й надії на те, що відтворення причинно-наслідкових зв'язків допоможе відшукати бодай якісь закономірності історичного процесу. Поява різних «альтернативних» версій історії відбила усвідомлення дослідниками ролі випадку, частковостей, психологічних стереотипів. Звідси підвищений інтерес до локально-територіального, з одного боку, і до «звичайної людини» – з другого. Ймовірно, що саме цей персоналізований і локалізований інтерес визначатиме обличчя історіографії ХХІ століття.

Але навіть якщо цього не станеться, уже сам факт перегляду істориками «нової хвилі» традиційних – класичних і неklasичних – конструкцій подієвої і соціальної історії обнадіює, бо відкриває нові можливості й нові шляхи. Поліфонія у підходах і способах передачі інформації – запорука розвитку кожної науки. А різні масштаби історичного бачення є дійовими запобіжниками, що страхують дослідника від впливу кон'юнктури, політичних інтересів, смакових уподобань.

Дослідження мереж соціальної взаємодії в часі і просторі – це саме те, що здатне забезпечити новизну інтелектуальних пошуків у сфері локальних соціальних систем. Їхню продуктивність забезпечують дедалі помітніші зрушення у царині історичної епістемології, які руйнують моделі протиставлень і розширюють простір аналітики багатоваріантних взаємовпливів. І хоч поки що теорія історії не належить до числа пріоритетних сфер вітчизняного наукового пошуку, ситуація не може не змінитися. Нові пізнавальні повороти і надалі стимулюватимуть інтерес до конкретики й частковостей, бо такою є логіка розвитку критичного мислення.

Що ж до співвідношення фактографічних (ідіографічних) та аналітичних (номотетичних) підходів в історієписанні, то крапки над «і» тут поставив ще А. Тойнбі. «Звичайно, пошуком факту зради самих фактів можна займатися скільки завгодно довго. Однак рано чи пізно розум людини, озброєний величезною кількістю фактів, неминуче прийде до висновку, що всю цю безліч фактів треба якось упорядкувати. Приходить черга синтезу й інтерпретації нагромадженого. Потім знову повторюється попередній цикл: так розвивається наука. Жодне зібрання фактів ніколи не є повним, тому що Всесвіт розімкнутий. Так само жодне узагальнення не є остаточним, бо з часом з'являться нові факти, які приведуть до вибуху вже упорядкованої наукової схеми»¹⁸.

Отже, не варто боятися «поворотів» та «інтелектуальних вибухів». Як і все у цьому світі, історичне мислення позначене, за формулою Тойнбі, «мерехтінням відносності». Будемо сподіватися, що ХХІ століття виявиться не випробувальним полігоном для нових видів зброї, а полем діалогу ідей, інтелектуальних традицій, дискурсивних практик.

¹⁷ Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної світової парадигми // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 10-15.

¹⁸ Тойнби А. Дж. Постижение истории. Избранное. – М., 2001. – С. 46.

References

- Bezdrabko V. Istoriohrafii kraieznavstva // Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. – T. 9. – K., 2003. – S. 32. [in Ukrainian]
- Kostrysia M. Naukovi zasady natsionalnoho heohrafichnoho kraieznavstva // Kraieznavstvo. – 2009. – № 1-2. – S. 40. [in Ukrainian]
- Kremen V. Vitshyzniane kraieznavstvo: stratehichni oriientyry suchasnoi svitovoi paradyhmy // Kraieznavstvo. – 2011. – № 3. – S. 10-15. [in Ukrainian]
- Lykhachev D.S. Russkaia kultura. – M., 2000. – S. 159-173. [in Russian]
- Malhyn A. Ukrayna: Sobornost y rehyonalyzm. – Symferopol, 2005. – S. 39. [in Russian]
- Molchanov V.Y. Ystoryia y prostranstvo. Destruktsyia temporalnoi ystorychnosti // Voprosy fylosofyy. – 2013. – № 7. – S. 24-36. [in Ukrainian]
- Nytsshe F. Opolze y vredeystoryy dlia zhyzny // Nytsshe F. Sochyneniya v 2-kh tt. – T.1. – M., 1996. – S. 174-175.
- Pole bytvy – Ukraina. Vid «volodariv stepu» do «kiborhiv». Voienna istoriia Ukrainy vid davnyny do sohodennia. – Kharkiv, 2016. – S. 9. [in Ukrainian]
- Pritsak O. Shcho take istoriia Ukrainy? // Visnyk AN URSR. – 1991. – № 4. – S. 31-38. [in Ukrainian]
- Reient O. Naukovo-metodolohichni zasady suchasnoho kraieznavstva // Kraieznavstvo. – 2017. – № 1-2. – S. 22. [in Ukrainian]
- Shestopalova A. Vidverto pro nas: knyha, yaka vidkryvaie ochi // Den. – 2017. – 21-22 kvitnia. [in Ukrainian]
- Shmydt O. Kraevedenye y rehyonalnaia ystoryia v sovremennoi Rossyy // Metodolohyia rehyonalnykh ystorycheskykh yssledovanyi. Rossyiskyi y zarubezhnyi opyt. Materyaly mezhdunarodnoho semynara. – SPb., 2000. – S. 14 [in Russian]
- Smolii V., Yakubova L. Donechchyna i Luhanshchyna: mistse v modernomu ukrainskomu natsionalnomu proekti // Rehionalna istoriia Ukrainy. – Vyp. 10. – K., 2016. – S.9-34. [in Ukrainian]
- Toinby A. Dzh. Postyzheny eystoryy. Yzbranoie. – M., 2001. – S. 46. [in Russian]
- Turchenko H. Pivdenoukrainskyi rehion u konteksti formuvannia modernoi ukrainskoi natsii (KhIKh – persha chvert KhKh st.). – Zaporizhzhia, 2008. – S. 15. [in Ukrainian]
- Udod O. Rehionalna konfihuratsiia ukrainskoi istoriohrafii: poshuky naukovoii modeli rozuminnia vitshyznianoii istorii // Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. U 2-kh tt. – T.2. – K., 2016. – S. 24-27. [in Ukrainian]